

דף לו

'לחם עוני – לחם שעונין עליו דברים הרבה'. לכך המנהג הוא להחזיר הקערה עם המצות בשעת אמירת ההגדה, שהרי הוא לחם שעונין עליו דברים הרבה. וגם כדי שתהא לפניו כשאומר 'מצה זו, מרור זה' (עפ"י טור או"ח תעג, וכ"ה בהגהות סמ"ק). אמנם אין זו ראייה מוכחת, כי 'עליו' פירושו על ענין הלחם עונים דברים הרבה, ולא דוקא עליו ממש – והיינו שעיקר ההגדה הוא בענין המצה הרומזת לחירות. ולכך מתחילים ב'הא לחמא עניא' (ב"ח שם).
וכן פורסים המצה האמצעית קודם אמירת ההגדה, שכן דרכו של עני בפרוסה, ועל אותו 'לחם עוני' אומרים ההגדה (עפ"י שו"ע הגר"ז שם).

'אין לשין עיסה בפסח ביין ושמן ודבש. ואם לש, רבן גמליאל אומר: תשרף מיד, וחכמים אומרים: יאכל... ואף על פי שאין לשין – מקטפין בו – אתאן לתנא קמא – וחכמים אומרים: את לשין בו מקטפין בו ואת שאין לשין בו אין מקטפין בו'. חכמים דסיפא היינו חכמים דרישא, שאוסרים לכתחילה ללוש ולקטף ביין ושמן ודבש, אבל בדיעבד אם לש – תאפה מיד ותאכל (עפ"י הרא"ש, ודלא כבה"ג. ע"ש. וע' גם בר"ח ובמאירי. ומבואר מכמה ראשונים שגרסו 'חכמים אומרים תאפה מיד').

'הא ביום טוב ראשון הא ביום טוב שני'. יש שכתבו לפרש בדעת הרמב"ם [דלא כפרש"י, רא"ש ומ"מ] 'יום טוב ראשון' כפשוטו, שבכל יום ראשון של פסח אין לאכול מצה עשירה [ויסוד הדין משום 'לחם עוני' שנהג בפסח מצרים יום אחד]. ע' באריכות בספר אמת ליעקב להגר"י קמיינצקי זצ"ל.

'כעין תורא שאני'. יש מפרשים: כמות מועטת כמו עין של שור, הנאכלת בבת אחת (רש"י ועוד. וי"א כדי אכילת יום אחד, שלא תישאר למחר. עפ"י תורת חטאת ס, ב, מובא בפמ"ג). ויש מפרשים שמשנה צורת הפת להיכר (הרי"ף ועוד). והובאו שני הפירושים בפוסקים (יו"ד צו, א. ולדעת הדרישה יש להצריך שני התנאים; פת קטנה וגם משונה בצורתה. ואין כן דעת שאר פוסקים). ונוהגים ללוש פת עם חלב בחג השבועות, שנחשב כדבר מועט וגם צורתה משונה משאר פת (רמ"א. וע"ש בדרכ"ת לענין מכירה לאחרים).
עוד על 'כעין תורא' – ע' באסופה 'עלה יונה' עמ' תסב.

'ומאי שנא ממנחת העומר דתניא מנחת העומר לותתין אותה... ציבור שאני'. יכול היה לתרץ ששונה מנחת העומר שהיא נקלית באש מקודם וכל דבר הקלוי אינו מחמיץ, לכך לותתים אותה [ואף על פי שאין ללותות קמח קלוי בפסח, וחוששים לחימוצו – זהו מפני החשש שמא לא נקלה יפה (כדלהלן לט:), אך הלא העומר מצוה מן התורה לקלותו, ובודאי מדקדקים לקלותו יפה לקיים המצוה כתיקונה]. אלא שתירוץ הגמרא 'ציבור שאני' עדיף (עפ"י מנחת חינוך שב, יא ג).
יש להוסיף שהגמרא תרצה לפי האמת שציבור שאני דנפקא מינה ללחם הפנים שגם אותו לותתים מפני אותה סיבה (עתוס' מנחות נה.), הגם שאינו נקלה מקודם. וע' שער המלך הל' חמץ ת, יב.

'אי מה מרור שאין במינו בכורים אף מצה שאין במינה בכורים, אוציא חיטין ושעורין שיש במינן ביכורים...' יש מפרשים הקושיא, אם מקיש אתה מצה ומרור אהדדי, לא תהא מצה כשרה למצוה אלא זו העשויה מדברים שאין במינם ביכורים, דהיינו כוסמין שיפון ושבולת שועל, לא חטים ושעורים (עפ"י פני יהושע בכונת התוס').

אך יש סוברים שביכורים באים מכל חמשת מיני דגן ולא דוקא חטים ושעורים, ולפי זה קושית הגמרא היא להוציא כל חמשת המינים, הואיל ויש במינם ביכורים [ועל כך הקשו התוס', אם כן אין לך מה להביא למצה, שהרי כל שאינו מחמשת המינים אינו כשר למצה] (עפ"י מהרש"א. וע' גם רש"ש).

א. לפי מהרש"א נשארו התוס' בקושיא. וגרס בתוס' 'ואם תאמר' [במקום 'א"ל'] וכתב שמצינו בכמה מקומות בתוס' לשון 'ואם תאמר' ללא תירוץ.

ויש לציין דוגמאות לכך; תוס' שבת פז: ד"ה כאשר (וע"ש ברש"ש); ב"ב מב: ד"ה שותף (והב"ח הגיה ל'תימה'); שם פא. ד"ה ממאי; שם קעו. ד"ה וכי, ע"ש; זבחים קב: (וע"ש בברכת הובח); מנחות ט: ד"ה אין; שם יח: ד"ה כאן; שם סב. (וביד דוד); בכורות יב. ד"ה מה. ועוד ציין הגר"י פיק (בגליון הגמרא ב"מ סא.) לתוס' סוטה לג. זבחים ה. ז: מא. עט. קטז: מנחות יז: לו: צג: בכורות כו:

ונראה שלפחות בכמה מקומות הושמט התירוץ בספרים שלנו (כן נראה בתוס' במנחות יח: ועוד). ועל כיוצא בזה כתב בספר יד דוד (מנחות כד:): 'ונראה וודאי שחסר מן התוספות, שבלי ספק הביאו המשנה גם כן, ואין זו חידוש במסכתות של סדר קדשים'. וכן כתב על כגון זה בחזון-איש (ב"ק טז, יט): 'ובדברי התו' חסר כאן תירוץ, שנשמט מהמעתיקים, שהרי התחילו בלשון ואם תאמר'.

ב. יש להעיר שבתוס' רשב"א על פסחים [אשר הם 'מדויקים מאד כידוע'. שבט הלוי ח"ד מח] כתובה קושית התוס' ללא תירוץ, ובלשון 'תימא'. וזה סיוע לפירוש המהרש"א.

אך יש מקום לומר שכונת התוס' לפרש קושית הגמרא, לומר שאי אפשר להקיש מצה למרור שהרי ודאי המצה באה מחמשת המינים [וכפי שכתבו בחדושי רבנו דוד ובחדושי הר"ן]. ואולי יש להגיה בתוס' במקום 'א"ל' – 'ר"ל', והוא באור ולא קושיא. ג. גם אם נניח שחמשת המינים באים ביכורים, נראה שאין להוכיח מכאן שהם כלולים ב'חטים' או ב'שעורים' שאמרה תורה. ולכן לענין מנחות אין כשרים אלא חטים או שעורים ככתוב.

וע' גם באו"ח (קסח, ד, ריא, ו לענין דין קדימה בברכות) שכוסמין ושיפון ושכולת שועל אינם ממיין שבעה. אלא שיש מקום לפרש שהם אכן כלולים בשבעת המינים, אך היות ואינם מפורשים בכתוב לכן חשיבותם פחותה (ע"ש במג"א. וראה במה שתמה הר"א סופר, בקובץ 'מוריה' סיון תשנ"ח עמ' קכו). וכן יש להעיר שמדברי הר"ן (לה) יש לשמוע שאר מינים כשרים למנחות. וכן צדד בספר אמת ליעקב [ולפי"ז יצא שהכוסמין כשרים לכל המנחות, גם הבאות מחטים וגם משעורים – שהרי הם ממיין חטים ומיין שעורים, כמש"כ התוס']. וכתב להוכיח כן ממה שאמרו (בברכות לה.) 'קמה תוכיח' שמצינו שהצריכה תורה ברכה בלחם, ודחו 'מה לקמה... מה להצד השהו שבהן שכן יש בו צד מזבח' ופרש"י יין לנסכים וסולת למנחות. ואם שאר מיני דגן פסולים למנחות עדיין אפשר ללמוד מהם. ויש לדחות שמ"מ 'צד מזבח' מיהא יש בכללות מיני הקמה, בחטים ושעורים. וצ"ע.

(ע"ב) 'מנין למעשר שני שנטמא שפודין אותו אפילו בירושלים...' בספר מנחת שלמה (סד; עא, טז) האריך

לדון אם הדין הזה מיוחד למעשר שני שנטמא או אמור גם על שאר מניעות אכילה כתוצאה מאיסור, הן מאיסור הנובע מדיני המעשר עצמו (כמו שאין הבית בנוי) הן מאיסורים חיצוניים (כגון שנתערב באיסורי אכילה). וע"ע זכר יצחק סי' עד (ד"ה בעברי). עוד על פדיון מעשר שני בזמן הזה בירושלים – ע' במובא במכות יט.

'מה תלמוד לומר לחם עני – פרט לחלוט ולאשישה'. טעם הדבר שהחלוט ממועט מלחם עני – באר הרמב"ן – מדובר בקמה שנחלט ברותחים כדי שיתלבן ושוב חוזרים ועושים אותו בצק, לשים ואופים אותו בתנור, והיא פת נאה וחשובה ואינה 'לחם עוני' [והראב"ד (בהשגותיו על המאור) סובר שאם חוזרת ונאפית בתנור – כבר אבד העושר ההוא ויוצאים בה בפסח, ורק אם עשאה באילפס אינה לחם עני]. ואולם פת שנחלטת ברותחים כדי צרכה ואינה צריכה אפייה – איננה בכלל 'לחם' ופטורה מן החלה, וזוהי 'חלת המסרת' שבסמוך. ועל פת זו לא הוצרכו ללמוד מלחם עני.

והרז"ה מפרש בפת שנחלטה כל צרכה ברותחים, ואכן המיעוט שמיעטו את החלוט אינו מעני אלא מלחם.

ויש דעה הפכית מזו; שאם חלט ואחר כך אפה בתנור או באילפס, הרי זה 'לחם עוני'. לא נתמעט כאן אלא חליטה ללא אפייה שאם היא עשויה בלילה עבה הרי זו 'לחם' אך אינה 'לחם עוני' (כן מובא בתוס' רשב"א בשם רבנו תם, והקשה על כך).

ויש מפרשים שהחלוט שמיעטו כאן היינו חלוט בדבש או בשמן. ולפי דעה זו החלוט במים כשר למצה [ובלבד שנחשב 'לחם', דהיינו שבליטלו עבה או שחזור ואפאו בתנור] [עפ"י רב האי גאון ורבנו אפרים – כהסבר הרא"ש ועוד].

האשישה, מאחר שהיא פת גדולה וחשובה, אינה לחם עני. ואף על פי שבשעת אכילה פורסה לפרוסה קטנה [ואפשר אף ששאר הפת אינה קיימת בעולם באותה שעה], אעפ"כ הגדרת 'לחם עוני' תלויה ומותנית בצורת האפייה, ולא דוקא במצב הפת בשעת האכילה.

[דוגמא נוספת לכך, ממה שדרשו (להלן קטז, א והביא זאת הטור (טס) להלכה בשם הגאונים), 'לחם עני' – מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה' – הרי ששם 'לחם עוני' נקבע בצורת האפייה] [עפ"י בית ישי סוסי כו. וע' דבר שמואל].

דף לז

'ויצאין... ובסריקין המצויירין בפסת, אף על פי שאמרו אין עושין סריקין המצויירין בפסת'. משמע שאין איסור לאכול ביום טוב סריקים המצויירים, הגם שהצורות נמחקות באכילה – ומכאן יש ללמוד הטר באכילת עוגה שיש עליה כמין אותיות, שהרי במלאכת כותב ומוחק אין חילוק בין אותיות לשאר צורות, והצר צורה בשבת חייב, וכמו כן המוחקה.

וטעם ההטר – אם משום שאין נחשב כמוחק כאשר הצורות עשויות מהעוגה עצמה ואינן דבר נפרד [כפי חילוקו של הר"ש הלוי], או אפשר שבכל אופן מותר מאחר והוא דבר שאינו מתכוין [הגם שזהו 'פסיק רישיה'], ומקלקל, ו'כלאחר יד' – שהרי אין דרך מחיקה בכך, ומכל שכן כאשר שובר בפיו דרך אכילתו [עפ"י דגול מרבבה או"ח שמ, ג. ונקט לעיקר להתייר, ע"ש. וכן הכריע המשנה-ברורה להקל בדרך אכילה – ודלא כמגן אברהם].

ויש סוברים שצורה שעל הלחם, אין עליה שם 'צורה' אלא תמונת הפת היא ולכך סריקים המצויירים מותרים [עפ"י חזון איש סא, א, ע"ש].

בשורת שבט הלוי (ח"ט עז) הבין מדברי החזו"א שנוטה להקל לגמרי, בין בכתב ובין בצורה. ולענ"ד נראה שכוונת החזו"א לאסור בכתב כדברי הרמ"א והמגן-אברהם, וכוונתו לומר שאף כי עשיית צורה שזה לכתובה בכל מקום, צורה שעל הפת אין עליה שם צורה אלא תמונת הפת היא ואין להשוותה לכתב שעל גבי הפת, שבזה יש להחמיר בין אם הוא דבר נפרד בין אם הוא חלק מהפת עצמה, וגם בדרך אכילה. כן משמע ממהלך דבריו שם, שלא בא לחלוק על הרמ"א והמג"א אלא לצדק דבריהם. וכן מובא בשמו (מהגר"ח"ק שליט"א) בספר 'דעת החזו"א' ח, יד, ע"ש. [ומ"מ אין בכלל האיסור בליעת תרופות שיש עליהן אותיות. חדושים ובאורים שבת קן].

ובשבט הלוי שם מסקנתו לדינא להחמיר. ובשמירת שבת כהלכתה (יא, ז"ח) פסק להקל בדרך אכילה, בין באותיות שמהעוגה עצמה בין באותיות נפרדות, אבל לחתוך את העוגה לפני האכילה אין להתייר אלא כשהאותיות הם חלק מהמוצר עצמו. וע"ע בשו"ת אור לציון ח"א כה, וביוסף דעת שבת קו.

א-ב. שנינו: יוצא אדם ידי חובתו בחטים בשעורים בכוסמים בשיפון ובשכולת שועל – כל אלו מיני דגן הם ובאים לידי חימוץ. דברים שאינם באים לידי חימוץ אין אדם יוצא בהם ידי חובתו (לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות. תנא דבי רבי ישמעאל ותנא דבי רבי אליעזר בן יעקב). לפיכך אין יוצאים באורז ובדוחן שאינם באים לידי חימוץ אלא לידי סרחון, ודלא כרבי יוחנן בן נורי שאמר אורז מין דגן הוא וחייבים על חימוצם כרת [וחימוצם מקדים לבוא. ומצינו שהיו מהעם שנהגו כדבריו והפרישו חלה מאורז (ע' להלן ג-נא ובתוס'), אבל להלכה אין מי שחש לשיטה זו כדלהלן קיד:]. וכן סובר רבי יוחנן בן נורי קרמית מין דגן היא וחייבת בחלה [שבדקוה ומצאוה ששהיא באה לידי מצה וחמץ. ירושלמי ריש חלה]. (רש"י: קרמית – 'קצח', עגול כעין דוחן ושחור. לשון אחרת: 'זון', עשב בר הצומח בשדות הדגן. עפ"י אוצר לעזי רש"י. וע' צ"ח). וחכמים חולקים [שבדקוה ולא מצאוה שהיא באה לידי מצה וחמץ. ירושלמי שם].

א. הר"ן (כאן ולהלן ט) ועוד ראשונים נקטו שחמשת המינים מצטרפים לכזית לצאת בהם ידי חובת מצה. ויש מי שכתב לפקפק בדבר (ע' מנחת חינוך י, ד).

ב. יש שכתבו שלרבי יוחנן בן נורי אין בדוחן חימוץ גמור אלא באורז בלבד. גם יתכן שאינו יוצא בדוחן ידי חובת מצה (עפ"י צ"ח; מנחת חינוך י, ז).

ג. כאמור אין הלכה כרבי יוחנן בן נורי, לפיכך מותר לעשות תבשיל ומיני מאפה מאורז ודוחן שאינם באים לידי חימוץ. ואפילו לש קמח אורז ברותחים וכסהו בבגדים עד שנתפח כמו בצק שהחמץ – מותר באכילה שאין זה חימוץ (עפ"י רמב"ם חמץ ה, א; רא"ש; שו"ת הריב"ש תכ ועוד). ומכל מקום צריך לנקותו יפה יפה מפני שיש בו גרעינים שלא קולפו שכשמתבשלים נראים כגרעיני חטה (עפ"י ריטב"א ומאירי).

'ואנן בני אשכנזים נוהגים להחמיר חומרא גדולה' (קרבן נתנאל. ומקור הדבר בהגהות סמ"ק, ע' במרדכי ושלטי הגבורים וטו"ח תנג). ואף לפי מנהג בני אשכנז, מותר להשהות מיני קטניות בבית. וכן מותרים בהנאה (עפ"י תרומת הדשן קיג; רמ"א ומגן אברהם תנג, א. ויש שנהגו איסור בהנאה – ע' במזבא בתה"ד שם ובמנהגי מהרי"ל. ובלקט יושר בשם הר"ש שלום הצריך לבערם).

יש שכתבו שאף לפי מנהג בני אשכנז מותר לאפות מצות מקמח אורז על ידי שימור, שלא אסרו אלא מה שאסור במיני דגן (עפ"י חיי אדם קכו, א. וע' שו"ע הגר"ז תנג, ה שלא נהגו איסור אלא בענין שכז"ב במיני דגן באים לידי חימוץ). ויש מקלים אף בלא שימור אם בירר מקודם, שלא גזרו באופן זה שעושה מעשה המוכיח שידוע האיסור (עפ"י באר יצחק יא). ויש אוסרים [שלא יצא בו ידי חובת מצה] (עפ"י שואל ומשיב קמא ח"ב ק). ויש שכתב להתיר מצות מקטניות בערב פסח (ע' פמ"ג תמד בא"א ב).

ד. מוכח בגמרא שדגן שצמח בעציץ שאינו נקוב – כשר למצה (ערש"ש; חו"א כלאים יג, טז ועוד). יש שכתבו לברך 'בורא מיני מזונות' על מצה זו [ובמרור כגון זה – 'שהכל'] (עפ"י חיי אדם קנב ועוד). ובשם החזון-איש מובא לברך 'המוציא' [ובמרור – 'האדמה'] (ע' הליכות שדה גליון 88 עמ' 23).

דפים לה – לו

סו. מה דינם של הדברים דלהלן לענין איסור חמץ ולענין חובת אכילת מצה בפסח?

א. עיסה שנילושה ביין שמן ודבש.

ב. לחם שהמחהו וגמעו.

ג. טבל, דמאי, תרומה וחלה, מעשר שלא ניטלה תרומתו, מעשר שני והקדש שלא נפדו כהלכתם.

א. אמר רבה בר בר חנה אמר ריש לקיש: עיסה שנלושה ביין ושמן ודבש – אין חייבים על חימוצה כרת. ופירש רב אידי בר אבין, מפני שמי פירות אין מחמיצים [אבל מה שאי אפשר לצאת בה ידי חובת מצה – אין זו סיבה שלא להתחייב משום חמץ, שהרי מצינו דברים שחייבים על חימוצם כרת אעפ"י שאין יוצאים בהם ידי חובת מצה. רב הונא בדרר"י].

ונחלקו תנאים בברייתא אודות הכנת עיסה זו בפסח; לרבן גמליאל אין לשים עיסה בפסח ביין ושמן ודבש, ואם לש – תשרף מיד (מחומרא דרבנן. חו"א קא, ז טז). וחכמים אומרים: תיאכל. וכן נהג רבי עקיבא, לש עיסה בפסח ביין ושמן ודבש לרבי אליעזר ורבי יהושע ולא אמרו לו דבר. וכן אמר רבי יהושע בן לוי לבניו, ללוש לו עיסה בחלב או בדבש, חוץ מלילה ראשון.

קיטוף (= טיחת פני הבצק בנוזלים) ביין ושמן ודבש; לתנא קמא מותר (הגם שאסור ללוש בהם) וחכמים אוסרים, שכל שאין לשים בו אין מקטפים בו.

א. יש מפרשים שמי פירות אינם מחמיצים חימוץ גמור ולכך אינו חייב 'כרת' אבל עלולים להחמיץ כחמץ נוקשה, ובוזה נחלקו התנאים האם ניתן לשמרה מחימוץ זה אם לאו (כן משמע מרש"י לו. ד"ה אין. וכן דעת הראב"ד (חמץ ה, ב). וכן כתבו התוס' במנחות (נד) לנטות ולהחמיר).

ואילו רבנו תם סובר שייך ושמן ודבש אין מחמיצים כלל, וכן שאר מי פירות ומי ביצים [ורש"י נסתפק במי ביצים האם דינם כמי פירות], אך אם הוסיף להם מים – עלולים להחמיץ ולהיות חמץ נוקשה, ועוד ממהרים להחמיץ יותר ממים לבדם, ובוזה נחלקו התנאים האם מותר לעשות כן בפסח. וכן דעת הרמב"ם (חמץ ה, ב) והגאונים (מגיד משנה) והר"ז, שמי פירות לבדם אינם מחמיצים לעולם. ולדעת הרמב"ם [שלא כרבנו תם ושאר פוסקים. ע' טור או"ח תסב], מי פירות עם מים יכולים להחמיץ חימוץ גמור (כן פרשו המפרשים בדעתו – ע' פר"ח תסב, ב ופמ"ג [ובחזו"א קא, ד צדד בזה]. וע' גם בתוס' מנחות נה. במש"כ לדעת רש"י. וכ"כ הנודע-ביהודה (כב) בדעת הר"ף והרא"ש, והחזו"א (ק"ז, ג; קכד) חלק). ואם הרוב מים ומיעוט מי פירות – לדעת הכל יכולים להחמיץ חימוץ גמור שחייבים עליו כרת (עפ"י פרי מגדים תסב, א ובהקדמה לסי' תסז. וע' גם בשער המלך הל' חמץ ד, ה, ד"ה וא"ג).

ויש סוברים שאפילו בתוספת מים אין מי פירות מחמיצים כלל (ערא"ש בדעת הר"ף. והקשה על דעה זו). ודוקא כשנתן מעט מים, אבל ברוב מים – מחמיץ (עפ"י מנחת חינוך י, ז). ויש אומרים שלא אמר הר"ף אלא כששוהה כדרך לישת עיסה אבל אם שוהה זמן רב – באים לידי חימוץ (עפ"י רבנו ירוחם ה, ג. מובא בשו"ת חתם סופר קכו; שבט הלוי ח"א קנא. ע"ש. ונראה שכן מפורש בדברי הרא"ש ריש פרק שלישי).

ב. להלכה, דעת הר"ף והרמב"ם (חמץ ומצה ה, כ ובמגיד משנה) והראב"ד (בהשגותיו על המאור) והרמב"ן, להתיר ללוש ביין ושמן ודבש בימי הפסח מלבד בלילה הראשון. ואפילו בתוספת מים [וכמו שנהגו רבי עקיבא ורבי יהושע בן לוי].

והביא הר"ף דעת מקצת מהגדולים שאסרו בין בלישה בין בקיטוף. וכן פסקו הר"ח (מכת"י) הר"ז והרא"ש (וערא"ש אות יח במה שהביא בשם בה"ג להתיר לטגן עיסה בשמן רותח שבמחבת), וכן דעת רי"צ גיאאות ובה"ג שאין להתיר ללוש או לקטף במי פירות עם מים [כדעת חכמים]. וכן כתב הר"ן שראוי לחוש לדעה זו. וכן פסק בשלחן ערוך (תסב, ב). הר"ז הוסיף שחלב שונה משאר מי פירות ומותר ללוש בו [כעין תורא] הן עם מים הן ללא מים [כמנהג רבי יהושע בן לוי].

ואילו הרא"ש ושאר פוסקים אינם סוברים לחלק בין חלב לשאר מי פירות. ובדיעבד אם לש במי פירות עם מים – בעל הלכות גדולות כתב שתישרף מיד. ואולם הר"ז צי"צ גיאאות והר"ח (כת"י) והרא"ש פסקו כחכמים, שתיאפה מיד ותיאכל. וכן פסק השלחן-ערוך

(תסב, ב). ודינה כשאר עיסות שאם אין רואים בה סימני חימוץ, אין חוששים לה עד כדי הילוך מיל (עפ"י חזון איש קכא, יב). וכן הביא המשנ"ב סק"ח מהא"ר להקל בהפסד מרובה. וע"ש שיש מחמירים אם שהה ולא אפה מיד).

ובלא מים, מנהג בני ספרד ללוש במי פירות, ואף ביין [הגם שא"א בלא טיפת מים בשעת הבציר – כבר נתבטלו המים ביין קודם הלישה] (עפ"י סמ"ג ל"ת עט; שו"ע ג). והרמ"א (שם ד) כתב שנוהגים שלא ללוש אף במי פירות לבדם [מחשש לדעות הסוברות שאפילו מי פירות לבדם ממהרים להחמיץ (ע' בסמ"ג ותור"פ; טור לדעת רש"י; שו"ת הר"ן סב; ראנ"ח) או מחשש תערובת מים עמהם]. ואין לשנות מהמנהג אם לא בשעת הדחק, לצרכי חולה או זקן הצריכים לכך.

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א קנד וח"ד צח) האריך בענין והעלה [לפי מנהג אשכנז] שיש לחוש לדעת רש"י והראב"ד שמי פירות לבדם עלולים להחמיץ [ואף על פי שאין כן דעת רוב הראשונים, מאחר ונהגו בכל המקומות כך, הרי זה כמו שנפסקה ההלכה כמותם ואין בדורותנו מי שיכול להכריע]. ואם שהו בלישתם כשיעור חימוץ – אין להקל אפילו לחולה ולזקן. לא הקיל הרמ"א בשעת הדחק אלא אם לא שהו בלישתם; – '... ולכן פשוט וברור שלעקאך וטרטן וקעיקס אף הנעשין ממי פירות לבד, אסור במקומותינו אף לחולה וזקן כמו הנעשים בתערובות מים. ואין יכולת אף לכל גדולי דורנו להתיר'.

ואולם החזון-איש (קכא, יב) כתב שאפשר להקל לזקן ולחולה במי פירות אפילו בשהה שיעור חימוץ [כי נוקטים לעיקר ההלכה כרבנו תם]. ועוד כתב שיש להקל להם גם במי פירות עם מים, אם אי אפשר במי פירות לבדם – כשאפה מיד ולא החמיץ.

[לכאורה משמע גם מדברי הפרי-מגדים (המובאים להלכה במשנה ברורה תסג סק"ה) שאפשר להקל לחולה ולזקן אפילו בשהה שיעור חימוץ, שהרי כתב שתבשיל העשוי מקמח ושמן מותר לעשותו לצרכם, והרי שם הוא כשהה דאדמבשל מחמע (כמבואר להלן לט) ואעפ"כ מותר לחולה ולזקן. וצ"ע מדוע האג"מ לא העיר מזה כלום].

ג. יש מי שהורה להלכה שכמות זעירה של מי פירות אינה ממהרת להחמיץ עם מים, והרי זה נידון כמו מים לבדם (עפ"י שו"ת משיב דבר ח"א לא. ועיקר הסברה נמצאת במהרש"א להלן לה. וכן בשער המלך הל' חמץ ת, יב). ובחזון איש (קכא, יב; קכב, ט) חכך לאסור (ואפשר שבנידון שהורה הנצי"ב שם, בתערובת משהו – הכל מודים שמותר).

ומעט מים עם הרבה מי פירות – מבואר ברמב"ם ובר"ן ובשאר פוסקים, שממהרים להחמיץ אא"כ כבר נתבטלו המים ברוב מי פירות מקודם לכן (ע' או"ח תסב, ג).

ד. עיסה שהוחמזה על ידי שמרי יין – מבואר בגמרא שחמץ גמור היא. הרי שחלוקים שמרי יין [ואולי גם שמרי שאר פירות] מייין עצמו. ולפי זה יתכן שאפילו עיסה שאין בה מים אלא מי פירות ושמרי יין – אסורה. וצ"ע (משיעורי הגרשו"א).

עיסה זו, אין יוצאים ידי חובת מצה שהרי זו מצה עשירה ונאמר בתורה לחם עני.

א. לדעת הרמב"ן, ישנו טעם נוסף שאין יוצאים בה ידי מצות מצה – לפי שאינה באה לידי חימוץ כי מי פירות אין מחמיצים, וכל שאי אפשר לה להתחמץ אין יוצאים בה ידי חובת מצה [משום ההקש המוזכר בגמרא, וגם משום שאין זו 'מצה המשתמרת' שהרי אינה צריכה שימור]. ואולם לדעת הרמב"ם (חמץ ומצה ה, כ, ו, ה. ע"ש בלח"מ) יוצאים ידי חובת מצה בעיסה שנילושה במי פירות הגם שאי אפשר לה להחמיץ [ואפשר שגם הרמב"ם מודה שאין בה מצות שימור

בהידור, ולכתחילה יתן מים כדי לקיים מצות שימור בהידורה. עפ"י חזו"א קכא, ז], מלבד אם נילושה ביין שמן או חלב שהיא מצה עשירה. וכן אין לקטפה אלא במים בלבד. והראב"ד ושאר פוסקים אוסרים בכל מי פירות כדין יין ושמן.

ב. לדעת מהר"ל מפראג, אעפ"י שאין יוצאים במצה עשירה ידי חובת לחם עני, מכל מקום יש בה קיום מצות מצה. ונפקא מינה שאם אין לו אלא מצה זו – יאכלנה למצוה (עפ"י מגן אברהם). וקשה על כך מפשט הסוגיא שהקישו איסור חמץ לכתוב 'שבעת ימים תאכל עליו מצות' ולמדו מזה לענין מצה עשירה – הרי משמע שזו איננה בכלל 'מצות' דקרא. עוד מקשים, הלא בזמן הזה מקור חיוב מצה הוא מ'בערב תאכלו מצות' ולא מקרא ד'לחם עוני' הכתוב עם קרבן פסח. וגם פשט דברי התוס' (בע"ב) מורים שאין יוצאים במצה זו כלל. וצ"ע. משיעורי הגרשו"א.

ג. יש מפרשים בדעת הרמב"ם [דלא כשאר ראשונים] שבכל יום טוב ראשון אין לאכול מצה עשירה משום 'לחם עוני', ולא רק בלילה ראשון.

ב. המחזה וגמעו; אם חמץ הוא ענוש כרת (נפש – לרבות את השותה. חולין קכ.). ואם מצה היא – אין אדם יוצא ידי חובתו בפסח (שארין זה לחם עני (חולין קכ.). וגם אין זו דרך אכילה. רש"י כאן ותוס' חולין שם).

א. משמע מפשט דברי הרמב"ם (ריש הל' חמץ ומצה) שהממחה ושותה חייב בכזית.

ב. שרה את המצה במים בענין שלא איבדה תואר לחם ולא נימוחה – יוצא בה ידי חובתו, אבל לא במבושל (עפ"י פוסקים. כרבי יוסי להלן מא). ודוקא כששרה במים אך לא ביין ובמי פירות – שבטל טעם מצה (עפ"י מגן אברהם. ובמנחת חינוך י, ז) העיר על דבריו).

הראב"ן (פסחים לט.) מביא המנהג שלא לאכול מצה שרויה בלילה הראשון, משום חביבות מצוה שיהא טעם מצה בפיו כל לילה הראשון. ומנהג חסידים שאין אוכלים מצה שרויה בכל ימות הפסח (ע' שו"ע הגר"ז בשו"ת שבסוף הספר, ו; משנ"ב תנח סק"ד).

ג. אין אדם יוצא ידי חובת מצה בלילה ראשון בדבר האסור (לא תאכל עליו חמץ. שבעת ימים תאכל עליו מצות – מי שאיסורו משום חמץ ולא האסור משום דבר אחר, שאין איסור חמץ עליו – כרבי שמעון (כן הסיקו לפרש, כרב ששת). וגם הרי זו מצוה הבאה בעבירה. רש"י).

לפיכך אין אדם יוצא ידי חובתו במצה של טבל, אפילו אינה טבולה אלא למעשר – עני בלבד, ואפילו טבל מדרבנן, שזרע בעציץ שאינו נקוב. ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו כהלכתם, כגון מעשר שני שפדאו על גבי אסימון (= מעה ללא צורה) והקדש שחיללו על גבי קרקע. ולא בתבואת מעשר ראשון שלא ניטלה ממנה תרומה גדולה, אפילו ניטלה ממנה תרומת מעשר – ובאופן שכבר נעשה כרי ונתחייב בתרומה גדולה. וכן ישראל אינו יוצא ידי חובתו בחלה ובתרומה – שאינם מותרים אלא לכהנים.

אבל יוצא אדם בדמאי [כיון שאילו יפקיר נכסיו, יהא ראוי לו הדמאי – כדברי בית הלל שמאכילים את העניים ואת האכסניא דמאי]. וכן במעשר ראשון שהקדימו בשבילם והפריש ממנו תרומת מעשר ולא הפריש תרומה גדולה. וכן במעשר שני והקדש שנפדו, אפילו לא נתן את החומש – אין החומש מעכב. והכהנים יוצאים בחלה ובתרומה [הגם שאינה מצה השוה לכל אדם – מצות מצות ריבה].

א. אף בזמן הזה אין אדם יוצא בטבל הטבול מדרבנן, הגם שיש כאן 'תרתיה דרבנן' (עפ"י מהרי"ט ח"א כה; דברי אמת דף קכג).

ב. לדעת חכמים שאיסור כולל ומוסיף חל על איסור, יוצא אדם במצה של טבל, שהרי איסור חמץ כולל הנאה וכולל דברים נוספים שאינם טבל (ע' ברמב"ן וריטב"א).

- ויש אומרים שלהלכה לא יצא מטעם מצוה הבאה בעבירה אינו יוצא אף לחכמים (ערש"י, ר"ן, מהר"ם חלאה וש"ר. וע"ע במאירי).
- ג. רש"י כתב שבדמאי אינו יוצא אלא בדיעבד, ואילו התוס' נסתפקו שמא אף לכתחילה הואיל ואכילת מצה נקראת אכילת עניות, ועני אוכל בדמאי לכתחילה. [יש לחקור לפי זה, לדעת הגר"א שאכילת מצה כל שבעה מצוה, האם מותר לאכול דמאי כל שבעה. משיעורי הגרשז"א].
- ד. נחלקו הדעות במעשר שני שהקדימו בשבלים ולא הפריש ממנו תרומה גדולה, האם הוא טבל אם לאו.
- ה. אף במרור, אין אדם יוצא ידי חובתו בטבל וכד' אבל יוצא בדמאי ומעשר ראשון שנטלה תרומתו וכד' (עפ"י משנה ט.). וגם לפי דעת הראשונים שאין משום 'מצוה הבאה בעבירה' באכילת מצה, צ"ל משום הקס מרור למצה, כל שאסור המרור מפני דבר אחר, אין יוצאים בו ידי חובה, כמצה. עפ"י שיעורי הגרשז"א.
- ו. מרור הגזול; יש אומרים שאין יוצאים בו כמו במצה גזולה (עפ"י פרי חדש תעה ועוד). וי"א שבזמן הזה יצא כיון שאינה מצוה אלא מדבריהם הלכך יוצא ב'מצוה הבאה בעבירה' (עפ"י שאגת אריה צד. וע' בבאה"ל סוס"י תנד שכתב להחמיר בדבר. ואם כבר אכל, יאכל כזית מרור אחר ולא יברך עליו).

דף לו

- זו. א. האם יוצא אדם ידי חובתו במצה של מעשר שני ושל ביכורים?
 ב. אלו דברים דרשו בסוגיא מלחם עני?
 ג. האם מותר ללוש את עיסת המצה בפושרים?
 ד. האם המנחות נילושות בפושרים והאם לותתים את המנחות?
- א. לדברי רבי יוסי הגלילי, אין אדם יוצא ידי חובתו במצה של מעשר שני בירושלים (לחם עני – אוני – יצא זה שאינו נאכל באנינות אלא בשמחה). וכן לדעת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה הוא, אין יוצאים בו ידי חובת מצה מפני שאינו שלו (לח). ולדברי רבי עקיבא – יוצא ידי חובה (מצות מצות – ריבה). הרמב"ם (חמץ ומצה, ח) פסק כרבי עקיבא שיוצאים ידי חובת מצה במעשר שני בירושלים. ואולם בזמן הזה, כיון שאין לו התר אכילה אין יוצאים בו (מנחת חינוך י, יח).
- בביכורים אין יוצאים לדברי הכל (בכל מושבתיכם תאכלו מצות – יצאו ביכורים שאינם נאכלים בכל מושבות אלא בירושלים).
- א. בתוס' כאן נקטו שבזמן נוב וגבעון, מעשר שני וביכורים היו נאכלים בשאר ערי ישראל [ומשמע דוקא ערים המוקפות חומה, וגם דוקא בארץ ישראל. ומ"מ בכלל 'בכל מושבותיכם' הוא. עפ"י שפת אמת להלן לח: שיעורי הגרשז"א], לפיכך היה הכהן יכול לצאת ידי חובת מצה בביכורים. ואילו בזבחים (ק"ט). כתבו התוס' שגם בזמן נוב וגבעון הביכורים אינם נאכלים בכל מושבות. וישנן דעות שאין מביאים ביכורים כלל בזמן נוב וגבעון (עתוס' להלן לח סע"ב).
- ב. במנחת חינוך (י, כג) העיר להסתפק [לדעת הרמב"ם] שמא הכהנים יוצאים ידי חובת מצה בביכורי תבואתם הואיל ויכולים להישאל עליהם [שלא כביכורי ישראל שמאחר וניתנו לכהן שוב אי אפשר להישאל עליהם], הלכך נחשבים ראויים להאכל בכל מושבות. ובמקום אחר (רפא, יג) מבאר המנ"ח שאין אומרים סברת 'הואיל' בזה, ואין הכהן יוצא בביכוריו.
- ג. דבר שמהתורה נאכל בכל מקום ומדברנן אינו נאכל בכל מושבות – אין יוצאים בו. ויש צד

לומר שאף מדאורייתא לא יצא (עפ"י תוס' לח. ומהרש"א. וערש"י כאן ד"ה אף; שער המלך לולב ה, א ד"ה תו; שבת הלוי ח"ו גז-נה; משאת המלך).

ב. לחם עני. רבי יוסי הגלילי דרש המקרא 'עוני' – אוני, למעט מצת מעשר שני שאינה נאכלת באנינות. ורבי עקיבא [שסובר יוצאים ידי חובה במעשר שני] דורש המסורת (= הכתיב, עני) למעט עיסה שנילושה ביין שמן ודבש שאינה לחם עני. בדומה לכך דרשו בברייתא למעט חלוט (= עיסה שנתנוה ברותחים) ואשישה (= גלוסקה גדולה). [ומכל מקום יוצאים בפת העשויה מסולת נקיה, כמצות של שלמה (מצות מצות – ריבה. וע"ע בסמוך בפרטי הדינים)]. ומקריאת 'עוני' ידרוש רבי עקיבא כדברי שמואל, לחם שעונים עליו דברים הרבה (הלל והגדה. רש"י [וער"ה קטו:]). וע' במאירי במשנה להלן זה. שמכאן מקור לאמירת הלל באכילת הפסח. 'ובעלי מעשה וחסידים והתמימים מחמירין על עצמן כגאונים המחמירין ולשין ואופין בעצמן, כההיא דאמרינן (להלן קטו) מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה' (רא"ש אות כו).

ג. אין לשים העיסה בפושרים (כחמימות הרוק, או כמים ששואבים בקיץ מן הנהר. עפ"י פוסקים) בפסח, שהם ממחרים להחמיץ.

עבר ולש פושרים – אסור באכילה, אבל בהנאה מותר. ויש אומרים שבשוגג מותר. ובשעת הדחק יש לסמוך עליהם (עפ"י או"ח תנה, ג). ואם שהה בלא עסק פחות משיעור מיל, נחלקו האחרונים אם מותר אם לאו. ונראה שאם לא הכסיפו פניה יש לתלות שלא עבר שיעור שהייה, ותלוי לפי ראות עיני המורה (עפ"י חו"א קכא, יב קכב, ט).

ד. כל המנחות נילושות פושרים (שהפת משובחת יותר כשנילושה פושרים, והידור מצוה הוא. מפרשים), ומשמרם שלא יחמיצו – מפני שלישתם נעשית בעזרה – מקום זריזים, והכהנים מפקחים ומלמדים אותו להיזהר בה (רש"י). אבל אמר שמואל שאין לותתים את המנחות, מפני שהליתיה אינה נעשית במקום זריזים. ואולם מנחת העומר (וכן לחם הפנים. עתוס' מנחות נה.) הואיל והיא מנחת ציבור – לותתים אותה (כי כל עסקיה נעשים על פי בית דין, ובזריזים. ולכך לותתים אותה, כדי לעשותה סולת נקיה והידור מצוה הוא, ואולם אין הליתיה חובה מן הדין. מנחת חינוך שב, יא).

א. אפשר שלדעת הסובר מדת יבש לא נתקדשה, לישת מנחת מאפה תנור נעשית בחוץ ולא פושרים (עפ"י תוס' מנחות נה. ד"ה כל). וי"א אף לחם הפנים (כן צדד בזבח תודה בדעת הרמב"ם).
ב. לדעת המהרש"א (להלן מ.) נראה שרבא (שם) חולק על שמואל וסובר שמותר ללות את המנחות. ואולם רבנו פרץ הסביר שם שרבא אינו חולק. (ואף למהרש"א דוקא חטים, אבל שעורים אסור ללותן בפסח אף לדעת רבא, וא"כ הוא הדין למנחות שעורים).

דיני בלילת המנחה בכהן ובור, ומקום הבלילה – במנחות ט.

דפים לו – לז

סח. האם יוצאים ידי חובת מצה במיני פת דלהלן? ומה דינם לענין חיוב חלה?

א. חלוט.

ב. אשישה.